

Recenzie a anotácie

R e s c h o v á, J. – K i n d l o v á, M. – G r i n c, J. – P r e u s s, O. – A n t o š, M.
Státověda: Stát. Jednotlivec. Konstitucionalismus. Praha : Wolters Kluwer ČR,
2019, 484 s., ISBN 978-80-7598-321-3

Na pulty právnických knihkupectiev sa pomaly vracajú diela venované štátu. Po roku 1989 nahradili učebnice teórie štátu a práva knihy o teórii práva a až neskoršie sa objavili diela nazvané štátoveda. Nadviazali na prerušenú tradíciu relatívne samostatného štúdia štátu predstavujúceho asi nevyhnutnú súčasť právnického vzdelania. Na záver recenzovanej knihy sa nachádza resumé v angličtine nazvané Theory of State, ktoré pripomína, že pojmy štátoveda a teória štátu označujú veľmi podobné oblasti výskumu a možno ide hlavne o obvyklé názvy v rozličných jazykových a čiastočne i kultúrnych prostrediach.

Kolektív autorov zvolil názov štátoveda spojený so stredo európskym prostredím. Vytvoril kultivovanú a dobre sa čítajúcu učebnicu, ktorá je zároveň aj vedeckým dielom, alebo vedeckú monografiu použiteľnú vo výučbe. Spojenie vedeckosti a pedagogického využitia patrí k tradícii veľkých štátovied symbolizovaných menom G. Jellineka. Autori preukázali schopnosť spracovať rozsiahlu a zložitú problematiku do uceleného diela. Relatívna jednotnosť výkladu si zaslúži ocenenie vzhľadom na početnosť autorského kolektívu a svedčí o jeho pozornom vedení. Zvlášť možno vyzdvihnúť, že autori na viacerých miestach pripomenuli tézy, ktoré po vyslovení pôsobia ako notoriety, ale majú zásadný význam.

Monografia sa opiera o úctyhodný počet vhodne zvolenej odbornej spisby, českej i cudzojazyčnej. Ide vlastne o spojenie poznatkových základní jednotlivých autorov. Na pozadí tejto odbornej literatúry prekvapuje neprítomnosť C. Schmitta, ku ktorého postojom má súčasnosť kritické stanovisko, ale pre štátovedu je potrebný.

Systematika práce je prehľadná a prispieva k orientácii čitateľa a zvlášť študenta. Opiera sa o 15 ďalej členených kapitol a veľa prezrádza o zameraní diela. K najlepším častiam patrí kapitola 5 Ľudské práva a ich ochrana, ale patrí táto téma do rámca štátovedy? Ide o významnú problematiku týkajúcu sa vzťahu človeka a verejnej moci, ale nespadá skôr do teórie práva alebo do ústavného práva?

Monografia napriek rozsahu typickému pre štátovedy neobsahuje výklad donucovacích či bezpečnostných zložiek štátneho mechanizmu (polícia, armáda, spravodajské služby, väznenstvo), ktorých poznanie asi nesprostredkuje iný povinný predmet a bez neho nie je možné pochopiť štát ako mocenskú organizáciu.

Ideovým základom a zjednotiteľom knihy je liberalizmus. Sympaticky pôsobí transparentnosť jeho využívania, ale opomína sa existencia demokracie, právneho štátu atď. aj mimo liberalizmu.

Silné i tienisté stránky diela dokumentujú jeho časti, ktoré sú obsahovo cenné a zaslúžia si pozornosť.

Úvod vymedzuje štátovedu a poskytuje prehľad recentnej českej spisby z odboru. Patrí do neho aj kultivovaná esej, prečo študovať klasikov. Informuje aj o ceste vzniku monografie a jej autoroch.

Kapitola 1. Štát. Základná charakteristika predstavuje náročný, obsažný a pre odborníka zrozumiteľný text, ktorý však môže byť pre študenta informačne príbohatý. To je však cena za spojenie vedeckej práce a učebnice. Pri kvalitnom výklade legitimacy chýbajú názory a mená H. Arendta a C. Schmitta. Hľadanie historických zdrojov modernej štátnosti zahŕňa len „dobré a pekné“ tradície a opomína napr. vojenskú demokraciu a absolutistickú monar-

chiu s profesionálnym štátnym aparátom. Predstavuje obraz idealizovanej cesty k liberálnemu demokratickému štátu. Kultivované objasnenie formovania štátu moderného typu vyúsťuje do nevhodného očiernenia nacionalizmu. V časti o demokratickom a nedemokratickom štáte sa azda najzreteľnejšie prejavujú tienisté vlastnosti knihy: takmer stotožnenie recentnej demokracie s liberalizmom a tým daná ideologickosť. Jeho dôsledkom je napr. zahrnutie fašistického, nacistického, socialistického a islamského štátu do jednej skupiny vymedzenej ich ne-liberalizmom. V tomto kontexte je pochopiteľný skúsenosťou nepotvrdený názor o podpore štátu obyvateľstvom ako dôsledku slobody.

Kapitola 2. Suverenita moci a suverenita štátu dokumentuje autorkinu sčítanosť. Predstavuje zaujímavé spojenie fragmentov z dejín politického a právneho myslenia (Bodin, Hobbes atď.) opierajúcich sa o vhodné citácie ich diel s autorskými úvahami a chápaním súdobých referend ako vyjadrení suverenity ľudu. Samostatnú pozornosť si zaslúži téza, že suverenita umožňuje „zrovnanie“ a koexistenciu veľmi rôznych režimov (s. 41).

V celej knihe sa moc chápe ako subjekt, a nie ako vlastnosť subjektu, čo pokladám za problematické.

Vnútornú a vonkajšiu suverenitu chápe asi správne ako faktický stav. Záver o dobrom ľude a zlej byrokracii možno prehliadnúť.

Kapitola 3. Štát medzi štátmi. Globalizácia. Europeizácia sa začína informačne bohatou esejou a jej základnou dobrou vlastnosťou je sprostredkovanie množstva relevantných informácií zrozumiteľným spôsobom. Neobvykle, ale nie nesprávne, pôsobí zaradenie účasti štátov na riadení EÚ do rámca europeizácie. Pri výklade orgánov EÚ a vzťahov medzi nimi sa objavil zaujímavý postreh, že dualita orgánov EÚ (výkonnej moci, zastupiteľskej demokracie atď.) asi súvisí s dvojicou princípov, komunitárnym a medzinárodným. Nadväzuje naň pokus o vysvetlenie a čiastočné ospravedlnenie toho, že EÚ nespĺňa štandardy demokracie a právneho štátu.

Kapitola 4. Obyvateľstvo, jednotlivec, štát sa začína výkladom pojmov označujúcich Jellinkov „personálny substrát“ (obyvateľstva)

štátu. Neopomína ani vzťah národa a štátu. Dobre spracovaná subkapitola o štátnom občianstve spája učebnicový výklad s vedeckou úvahou, kde teoretická úvaha prevyšuje sprostredkovanie informácií. Stránky o občianstve na neštátnej úrovni, teda o „občianstve“ územných samosprávnych celkov a EÚ, sa prekvapivo nezmiňujú o volebnom práve do samosprávnych orgánov založenom na trvalom pobyte, a nie na štátnom občianstve.

Autori asi správne píše aj o štátnej príslušnosti právnických osôb. Možno sem patrila aj zmienka o nebezpečenstve rozlíšenia štátnej príslušnosti a štátneho občianstva, ktoré bolo súčasťou právnej stránky hrôz nacistického Nemecka.

Zaujímavý a vecný je výklad právneho postavenia cudzincov a apatridov, ktorý sa nesie v liberálnom duchu, čomu zodpovedá i zmienka o kozmopolitnom občianstve. Informácia a výklad tu prevažujú nad ideológiou, lebo téma je prezentovaná variantne, napr. či k lojalite ku štátu stačí ústavné vlastenectvo, alebo si občiansky mier vyžaduje aj hlbšie kultúrne a jazykové väzby.

Kapitola 5. Ľudské práva a ich ochrana je profesionálne spracovaná, pokiaľ ide o samotnú problematiku ľudských práv, ale úvodné stránky o trojuholníku spoločnosť, jednotlivec, štát sú slabšie. Výklad terminológie (ľudské, ústavné, základné práva) priblíži veľa z podstaty témy. Treba vyzdvihnúť, že autorka nezabudla na kultúrny relativizmus ľudských práv. Zaujímavý a podnetný je prístup založený na formulácii trendov vývoja ľudských práv, ktorý však implicitne predpokladá, že študent pozná históriu. Ku kladom kapitoly patrí pripomenutie politických prostriedkov ochrany ľudských práv a zovšeobecňujúci prehľad prostriedkov ich medzinárodnej ochrany.

Zvlášť treba vyzdvihnúť spracovanie metodológie súdneho prieskumu zásahov do ľudských práv, lebo a) úvahy o právnickej metodológii sú u nás zriedkavé; b) spája metodológiu výkladu s realitou; c) porovnáva metódy rôznych súdov.

V domácom prostredí pôsobí netradične dobré spracovanie horizontálneho účinku (prežarovania) ľudských práv.

Kapitola 6. Teória ústavy. Ústavný a demokratický právny štát sa začína esejou spájajúcou dejiny, a to hlavne politického myslenia s prvkami vlastnej teórie. Stránky o priamej a zastupiteľskej demokracii poskytujú pedagogicky potrebné informácie začlenené do hlbšieho porozumenia.

Podrobnejší kritický rozbor si zaslúži subkapitola o právnom štáte. Nachádzať predobraz právneho štátu v antike, či aspoň antickom myslení (Sokrates, Platón), znamená vkladať do dejín neskoršie javy a myšlienky. Potom ťažko pochopiť skok cez stáročia ku Cokeovi a vôbec neobstojí opomenutie nemeckej tradície (Bähr, GneiBt atď.), kde sa pojem, spoločenský jav i koncepcia právneho štátu zrodili. Žiaľ, nerozlišuje sa angloamerická línia panstva práva a nemecká právneho štátu.

Ťažko obhájiť i tvrdenia, že materiálny právny štát musí byť liberálny a demokracia a právny štát sú dlhodobou možnosťou len spoločne. Vlastné, možno sympatické, ideové a hodnotové presvedčenie autora možno prejaviť, ale nemalo by sa v učebnici prezentovať ako vedecká pravda.

Stránky o nezmeniteľnosti ústavy sa dobre čítajú a poskytujú prehľadnú štruktúru problému. Je však otázne, či patria do štátovedy, a nie do ústavného práva alebo do teórie práva.

V kapitole 7. Voľby a volebné systémy hneď prvá veta pripomína zabudnutú samozrejmosť, že voľby sú ustanovujúcou technikou. Slušný výklad princípov volebného práva je pre študenta významný, ale v tejto téme ťažko niečo priniesť. Teoreticky zaujímavejším je úvod k volebným systémom. Známe „Duvergerove zákony“ nechávajú otvorenú otázku, či má volebný systém ovplyvňovať systém politických strán, alebo by tu mala byť skôr opačná determinácia: štruktúra spoločnosti (Parsonsov sociálny systém) – stranický systém – volebný systém.

Výklad pomerných volebných systémov svedčí o ich dôkladnom naštudovaní, ale nezohľadňuje skutočné fungovanie štátneho mechanizmu, napríklad otvorenie otázky kvóra účasti ako podmienky platnosti volieb podporené pripomenutím kvóra potrebného na plat-

nosť referenda opomína nutnosť zastupiteľského zboru pre demokraciu a možnosť neúčasti v referende ako racionálnej voľby/odpovede na referendovú otázku.

Kapitola 8. Politické strany v ústavnom systéme. Možno by téma strán patrila skôr pred volebné systémy. Spojenie histórie a teórie si vyžaduje veľmi pozorného čitateľa, lebo pri povrchnom pohľade tu mnohé unikne. Kvalitná analýza totalitarizmu a politického systému socializmu dospieva po hranicu, kde by sa zistilo, že išlo viac o „postraničenie“ štátu ako o poštátnenie strany. Stránky o systéme politických strán vysvetľujú veľa okrem reality väčšiny EÚ; napríklad právna úprava a inštitucionalizácia politických strán je kvalitne teoreticky uchopená, ale len voľne súvisí s realitou.

Kapitolu 9. Princípy deľby moci. Horizontálna štruktúra moci otvára dobré vysvetlenie doplnené vhodne zvolenými, možno príliš rozsiahlymi citátmi Locka a Montesquieho. Pri opise tzv. rigidnej deľby moci sa opiera o realitu USA. Autorka si uvedomuje, že tradičnému 3-deleniu moci už zodpovedá len časť reality, lebo ďalšia „deľba moci“ sa rozvinula vnútri všetkých troch moci (2 komory parlamentu, prezident – vláda, všeobecné súdy – ústavný súd) a objavili sa inštitúcie mimo Montesquieho modelu: ombudsman, centrálna banka atď. Žiaľ, opomína „zjednotenie“ časti moci stranou s parlamentnou väčšinou.

Aj téma formy vlády je zaradená do deľby moci. V dobrom prekvapuje dlhý citát W. Bagehota hovoriaci nielen o rozdieloch dôstojnej a reálnej časti ústavy, ale aj o potrebe tajnosti rokovania kabinetu. Stránky o prezidentskej forme vlády sú o USA s dôležitým dovetkom, že inde sa tento model neosvedčil. Ťažko súhlasiť s názorom (s. 276), že vyslovenie nedôvery vláde je vyvodením politickej zodpovednosti za neplnenie vládneho programu. Ide o rozhodnutie vymeniť vládu motivované čímkol'vek.

Stránky o poloprezidentskej forme vlády postupujú od francúzskych dejín ku stručnej teoretickej úvahe a upozorneniu na riziká nedemokratizmu a sporov.

V kapitole 10. Vertikálna štruktúra a decentralizácia moci možno o jednotnom štáte

nájsť aj nepodložené názory, napr., že v ňom pre všetkých platí jednotný právny poriadok. Vyvracia to skúsenosť dualizmu a trializmu medzivojnového obdobia (Československo, Poľsko). Decentralizácia je vysvetlená na príkladoch Španielska a Veľkej Británie, hoci by boli aj bližšie krajiny. Veľmi dobrá časť o miestnej samospráve je, žiaľ, prISTRUČNÁ.

V časti o formách zložených spoločenstiev štátov je pasáž o konfederácii slabšia aj pre prílišnú viazanosť na začiatky USA. Na stránkach o federalizme možno nájsť takmer jedinečné pripomenutie neteritoriálneho federalizmu. Veľmi otázne je stotožnenie moderného a liberálneho (s. 304).

Úvod kapitoly 11. Parlament a moc zákonodarná nezodpovedá svojmu názvu (Pojem a znaky parlamentu), ale je kultivovanou esejou o parlamente. Sprostredkuje pochopenie, ale Ťažko sa bude podľa nej študentovi odpovedať na skúške. Kapitola je spracovaná kvalitne, i keď sa pravdepodobne neopiera o vlastnú parlamentnú skúsenosť. Obsahuje pôvodné formulácie i postrehy. Niektoré sú hodné zapamätania, napr.: „Hodnota parlamentu spočíva v procedúrach, ktoré umožňujú nenásilný politický boj a zvyšujú šancu (ale nezaručujú), že prijaté rozhodnutie bude prijateľné pre veľkú časť reprezentovaného ľudu.“ (s. 326)

V dobrej kapitole 12. Moc výkonná a byrokracia (štátna služba) si pozornosť zaslúži úvodné rozlíšenie vládnej a výkonnej moci v užšom zmysle, ktoré síce nie je nové, ale, žiaľ, zriedkavé. Pomáha štruktúrovať poznatky o štátnom mechanizme. Zaujme historické vyvodenie súčasného postavenia hlavy štátu a vlády v Európe. Časť o hlave štátu je blízka politickej realite. Ocenenie si zaslúži upozornenie na potlačenie parlamentu jeho „povinnosťou“ dodať vonkajšiu formu zákona právu EÚ, dohodnutému v lepšom prípade predstaviteľmi výkonnej moci členských štátov a uvedomenie si kontroverznosti jednostranne chválenej nezávislosti niektorých (predovšetkým regulačných) štátnych orgánov.

Stránky o byrokrácii sú venované veľkým témam (vzťah úradníka a politika, nezávislé úrady atď.), ale opomínajú silové zložky štát-

neho mechanizmu (políciu, armádu, spravodajstvo) a status ich príslušníkov. Táto problematika by si zaslúžila samostatnú kapitolu.

Štýl výkladu kapitoly 13. Súdna moc je zrozumiteľný, ale obsahuje i otázne tvrdenia a prístupy. Napr. chápanie spravodlivosti ako súladu s právom alebo iným normatívnym systémom ju zbavuje kritického potenciálu. Informuje viac o angloamerických a francúzskych reáliách ako o stredoeurópskej justícii.

Študentovi približuje a systematizuje notoriety o súdoch a sudcoch. Kladné hodnotenie si zaslúži pripomenutie zabúdanej samozrejmosti, že súdy sú orgánmi štátu (s. 374). Podnetne pôsobia pokusy o teoretické vymedzenie súdov a sudcov.

Mnohé štátovedy neobsahujú tému štát a cirkev, ale jej poznanie je pre študenta významné, a kam okrem štátovedy by mala patriť? Preto možno privítať kapitolu 14. Štát, náboženstvo a cirkvi. Zakladá sa na chápaní cirkvi ako inštitucionalizovanej moci (s. 390), ktoré je diskutabilné, ale nie nesprávne. Kapitola odráža sekulárne prostredie českej spoločnosti. Je informačne cenná, ale nevyužíva cirkevné pramene. Je bohatá na príklady, ale nedotýka sa problému vzťahu štátu ako inštitúcie verejnej moci s organizáciami založenými na vnútornom presvedčení ľudí o ich vzťahu s transcendentnom.

Posledná kapitola 15. Súdový konštitucionalizmus je vlastne teóriou ústavy, ústavného systému a čiastočne verejnej moci. Autorka na malom počte strán ponúka bohatý myšlienkový obsah, k čomu jej pomohol netradičný spôsob spracovania založený na výklade paradoxov konštitucionalizmu vybraných štátov, najmä tzv. ústavných vzorov. Implicitne tu možno pripúšťať aj oddelenie ústavnosti od štátu, čo by si zaslúžilo rozsiahlu analýzu. Kapitola i monografia vyúsťujú do veľkých tém nadštátna moc a konštitucionalizmus a zákaz subdelegácie zákonodarnej moci. Posledné dve vety knihy sú hodné citácie: „Postavenie štátov v partnerstve s súkromnými subjektmi alebo medzinárodnými organizáciami nie je vždy postavením rovnocenným. Pre takýto prípad teda nemožno s transnacionálnym kon-

štitucionalizmom spájať princípy demokratického rozhodovania.“ (s. 418)

liť i kritizovať, lebo je to obsažná kniha s myšlienkami.

V recenzovanej vedeckej monografii je s čím súhlasiť i nesúhlasiť, je v nej čo pochvá-

Eduard B á r á n y*

* JUDr. Eduard B á r á n y, DrSc., Ústav štátu a práva SAV, Bratislava.